

Wybrane *middle range theories* of mass communication jako narzędzie interpretacji procesów komunikowania politycznego państw dojrzałej demokracji. Medioznawcze i politologiczne studium przypadku *Wir schaffen das!*

Rafał Leśniczak¹

Celem artykułu jest ukazanie dość szerokiego obszaru zastosowania wybranych *middle range theories of mass communication* w obszarze komunikowania politycznego na przykładzie dyskursu politycznego kanclerz Niemiec, Angeli Merkel, dotyczącego uchodźców, zapoczątkowanego słynnym sloganem *Wir schaffen das!* (niem. Damy radę!). Zdanie to zostało wypowiedziane przez niemiecką polityk 31 sierpnia 2015 r. podczas dorocznej konferencji prasowej z akredytowanymi w Berlinie dziennikarzami, w obliczu narastającego kryzysu migracyjnego w Europie, wywołując szereg komentarzy i opinii w związku z zaprezentowaną publicznie *Willkommenskultur*².

Autor badań przywołuje wypowiedzi czołowych polityków europejskich, odnoszące się do stanowiska szefowej rządu niemieckiego oraz, na przykładzie najbardziej opiniotwórczego polskiego portalu internetowego „Wirtualna Polska”³, ukazuje możliwość zastosowania wybranych teorii średniego zasięgu, tj. *gatekeepingu*, teorii wartości informacji, *framingu*, spirali milczenia, jako narzędzi służących do właściwego interpretowania procesów komunikowania politycznego. Autor wykorzystuje metodę analizy systemowej oraz metodę analizy zawartości. Czas badań obejmuje okres od 31 sierpnia 2015 r. do 28 lutego 2017 r. Autor uznał za dostatecznie długi i reprezentatyw-

ny odcinek czasu, trwający półtora roku, by odpowiedzieć na pytanie badawcze, czy *gatekeeping*, *theory of news values*, *framing*, spirala milczenia, stanowią wartościowe narzędzie interpretacyjne procesów komunikowania politycznego w państwach „dojrzałej demokracji”.

Niemcy jako państwo dojrzałej demokracji. *Wir schaffen das!* – nowy kierunek polityki migracyjnej

Politologowie podejmują próby akademickiego wskazania i wyjaśnienia znaczenia najważniejszych cech demokracji dojrzałej, określanej także demokracją skonsolidowaną⁴. Procesy konsolidacji demokracji są dość złożone, wieloaspektowe, a definiowanie ich skutkuje różnorodnością stanowisk badawczych⁵. Wśród wielości teoretycznych ujęć można jednak wskazać najważniejsze mechanizmy demokracji dojrzałej, które pojawiają się w publikacjach naukowych. Odnoszą się one zasadniczo do trzech płaszczyzn: polityczno-prawnej, społecznej i kulturowej⁶. Do pierwszej z ww. płaszczyzn należy zaliczyć: cyklicznie odbywające się rywalizacyjne wybory, możliwość korzystania ze swobody zrzeszania się, możliwość swobodnego wyrażania opinii, istnienie alternatywnych źródeł informacji, alternacja władzy, przewyższanie sytuacji kryzysowych bez naruszania stabilnego ładu demokratycznego, funkcjonowanie zasady podziału władzy, równość wszystkich obywateli wobec prawa, poszanowanie praw mniejszości. Na płaszczyźnie społecznej najistotniejszymi cechami są: sprawnie funkcjonujące społeczeństwo obywatelskie, dostrzegalna partycypacja obywateli w życiu społecznym, istnienie kapitału społecznego oraz akceptacja mechanizmów umożliwiających deliberację. Wyróżnikiem płaszczyzny kulturowej są następujące atrybuty: poparcie demokracji jako ogólnej idei oraz zasad demokratycznych, wysoki poziom zainteresowania obywateli polityką, przejawiający się m.in. uczestnictwem w wyborach. Obecność ww. cech w systemie politycznym predestynuje do określenia danego systemu politycznego sys-

temem dojrzałej demokracji⁷. Pytanie o ustrój polityczny Niemiec drugiej dekady XXI wieku, jako kraju dojrzałej demokracji, nie budzi większych wątpliwości, nawet jeśli wziąć pod uwagę istniejące różnice między była NRD i Niemcami Zachodnimi, w odniesieniu do partycypacji obywatelskiej w wyborach na przestrzeni ostatnich 25 lat, czyli od momentu zjednoczenia starych i nowych krajów związkowych. Niemcy są krajem demokracji skonsolidowanej, co potwierdzają liczne publikacje naukowe⁸. Amerykańska organizacja *Freedom House*, która rokrocznie przygotowuje raport o stanie demokracji i wolności we wszystkich państwach świata, zalicza Niemcy do państw, w których dwa podstawowe wskaźniki kondycji demokracji (prawa polityczne, swobody obywatelskie) klasyfikują Niemcy jako państwo posiadające status „wolny”⁹.

Rok 2015 w polityce zagranicznej Niemiec zostanie zapamiętany w perspektywie decyzji Angeli Merkel dotyczącej otwarcia granic dla uchodźców. Dlaczego niemiecka kanclerz postanowiła realizować słynne *Wir schaffen das!*? Dość precyzyjnie wyjaśniła to polityk RFN w wywiadzie zatytułowanym „Z głębokiego przekonania” (*Aus tiefer Überzeugung*), przeprowadzonym przez Stefana Brauna i Evelyn Roll, i opublikowanym na łamach „*Süddeutsche Zeitung*” w dniu 30 sierpnia 2016 r.¹⁰ Na początku rozmowy z dziennikarzami, lider CDU potwierdziła, że w przededniu wspomnianej już konferencji prasowej z 31 sierpnia 2015 r., wiedziała o prognozowanej liczbie 800 tys. uchodźców, którzy mogą przybyć do Niemiec. To z kolei oznaczało dla RFN ryzykowne wyzwanie pod względem społecznym, kulturowym, politycznym. Konferencja szefowej rządu miała miejsce kilka dni po jej wizycie w ośrodku dla uchodźców w Heidenau koło Drezna, 26 sierpnia 2015 r., której towarzyszyły demonstracje przeciwko napływowi azylantów, zorganizowane przez skrajnie prawicową NPD (Narodowodemokratyczna Partia Niemiec – *Nationaldemokratische Partei Deutschlands*)¹¹. We wspomnianym wywiadzie niemiecka kanclerz zauważa, że słowo „Wir” (my) odnosi się zarówno do Niemiec,

jako do silnego państwa, ale również do wszystkich członków Unii Europejskiej¹². Merkel wymienia liczne struktury, które włączyły się w działania na rzecz integracji uchodźców (m.in. straż pożarna, *Amnesty International*, związki zawodowe, kościoły), a także działania w obszarze komunikowania wewnątrzpaństwowego. Czynności, które podjęły Niemcy w odniesieniu do uchodźców, kanclerz Republiki Federalnej odczytuje jako realizację treści konstytucyjnych, postawy gotowości do pomocy humanitarnej, która jest istotą polityki europejskiej i zagranicznej. Merkel była świadoma trudności integracyjnych wynikających z odmiennej kultury, wyznania i języka, ale jej zdaniem, były one do przezwyciężenia¹³. W opinii niemieckiej polityk, do współczesnych wyzwań stojących przed Niemcami i Unią Europejską należy również zacieśnienie współpracy międzynarodowej z Turcją i krajami Afryki, wierność zasadom i podstawowym wartościom w kontekście współczesnych procesów globalizacji, uporządkowanie spraw związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej. W wywiadzie dla monachijskiego dziennika nie zostają pominięte poglądy populistycznych, prawicowych partii niemieckich, a także ich nastawienie antyimigracyjne, jak również niebezpieczeństwa związane z hipotetycznymi zamachami terrorystycznymi, aktami przemocy i zabójstwami, ze strony islamistów¹⁴.

Niemiecka prasa i opiniotwórcze portale internetowe w swoich publikacjach odniosły się do decyzji Merkel z 2015 r., wyrażając postawę aprobaty lub dezaprobaty dla polityki *Wir schaffen das!* oraz wskazując złożoność kontekstu decyzji niemieckiej kanclerz. Tytułem przykładu, autor wymienia kilka wybranych publikacji z niemieckich portali opiniotwórczych. Dziennik „Spiegel online” skoncentrował uwagę czytelnika na niecodziennej postawie empatii kanclerz RFN. Vera Kämper zauważa, że decyzja niemieckiej szefowej rządu federalnego wyraża godną naśladowania postawę humanizmu¹⁵. Dziennikarka podkreśliła zwrot w sposobie postrzegania kanclerz Niemiec

przez międzynarodową opinię publiczną, wobec dotychczasowego niekorzystnego jej wizerunku, spowodowanego dyskursem politycznym RFN, nakazującym europejskim krajom o wysokim deficycie budżetowym, zmianę polityki gospodarczej. Decyzja kanclerz o przyjęciu setek tysięcy uchodźców została również odebrana w prasie niemieckiej z perspektywy konsekwencji społeczno-kulturowych, zaś slogan *Wir schaffen das!* oceniany był w kategorii porażki politycznej Merkel, która nie wzięła pod uwagę m.in. islamskiego ekstremizmu, arabskiego antysemityzmu, narodowych i etnicznych konfliktów innych narodowości¹⁶. Analizowana decyzja polityczna była postrzegana przez prasę niemiecką jako kontrowersyjna, budząca pytania o liczbę migrantów, którą Niemcy są w stanie przyjąć bez uszczerbku dla bezpieczeństwa państwa¹⁷. Wybory do regionalnego parlamentu Berlina w 2016 r., skutkujące porażką chadeków w stolicy Niemiec, stały się okazją do przyznania się przez kanclerz RFN do błędów w polityce migracyjnej i jednocześnie wykluczenia możliwości zmiany polityki migracyjnej¹⁸.

Warto również postawić pytanie, jakie stanowisko zajęli przywódcy państw europejskich wobec decyzji Angeli Merkel dotyczącej przyjmowania uchodźców. Jean-Claude Juncker, przewodniczący Komisji Europejskiej, udzielił w przeddzień szczytu europejskiego, 15 lutego 2016 r., aprobaty kanclerz RFN w prowadzonej przez jej rząd polityce wobec uchodźców. Szef KE porównał niemiecką polityk do byłego kanclerza Helmuta Kohla, forsującego pomysł zjednoczenia Niemiec, po upadku muru berlińskiego, co należy zinterpretować jako pochwałę dla odważnych decyzji szefowej niemieckiego rządu¹⁹. Joachim Gauck, prezydent Niemiec (2012-2017), wsparł działania Angeli Merkel, zauważając, że Niemcy „nie są tonącym statkiem, który znajduje się w czasie silnego sztormu”, ale sytuacja napływu migrantów raczej przypomina podmuchy, które mogą wprowadzić bezład w społeczeństwie. Jednocześnie poparł on działania ministra spraw wewnętrznych Thomasa de Maizière w kwestii polityki bezpieczeństwa²⁰.

Prezydent Francji, François Hollande (2012-2017), podczas spotkania szefów państw UE, 7 października 2015 r., wskazał racjonalność działań kanclerz Niemiec na rzecz polityki migracyjnej, przestrzegając przed powrotem tendencji nacjonalistycznych w Europie²¹. Matteo Renzi, premier Włoch (2014-2016), podczas spotkania w Maranello, 31 sierpnia 2016 r., udzielił swojego poparcia dla działań szefowej niemieckiego rządu, zwracając uwagę na konieczność równomiernego i sprawiedliwego rozlokowania uchodźców. Jednocześnie podkreślił określone granice liczbowe dotyczące możliwości przyjmowania migrantów przez kraje UE²². Donald Tusk, przewodniczący Rady Europejskiej, wyraził z kolei brak zrozumienia dla niemieckiej polityki wobec uchodźców. Zdaniem Tuska, politykę otwartych drzwi i okien należy skorygować, zaś kontrole na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej należy zaostrzyć²³.

Przywołane wyżej wybrane stanowiska polityków europejskich oraz echa prasowe, odnoszące się do decyzji politycznej kanclerz Niemiec, ukazują dwa ważne kryteria oceny komunikowania politycznego Angeli Merkel. Do nich należą: kultura gościnności (*Willkommenskultur*) oraz poczucie rzeczywistości (*Wahrheitskultur*).

***Wir schaffen das!* w kontekście *middle range theories of communication* – analiza medioznawcza publikacji portalu wp.pl**

W oparciu o publikacje odnoszące się do dyskursu politycznego Angeli Merkel w kwestii przyjęcia uchodźców, zamieszczone na portalu „Wirtualna Polska”, została dokonana próba prezentacji zastosowania wybranych *middle range theories of mass communication* jako użytecznych narzędzi w zrozumieniu procesów komunikowania politycznego²⁴.

Ogółem autor wyróżnił siedem publikacji umieszczonych na portalu wp.pl, odnoszących się bezpośrednio do polityki migracyjnej Angeli Merkel oraz kilka innych

publikacji znajdujących się na „Wirtualnej Polsce”, które w szerszym znaczeniu podjęły temat migrantów. Po ich przeanalizowaniu należy zauważyć, że w procesach selekcji informacji, nie zostały pominięte ani merytoryczne argumenty Merkel za przyjęciem uchodźców w 2015 r. ani racje jej przeciwników. Redaktorzy odpowiedzialni za przedstawienie ww. procesów komunikowania politycznego na łamach portalu wp.pl, obszernie omówili najważniejsze punkty wywiadu udzielonego dziennikowi „Süddeutsche Zeitung” przez Angelę Merkel w 2016 r., w którym kanclerz RFN przyznała się do zbyt długiego ignorowania problemu uchodźców i popełnionych błędów na tym obszarze, ale jednocześnie podtrzymała stanowisko o słuszności decyzji z 2015 r. w sprawie uchodźców²⁵. W podobnym tonie, choć przedstawiającym niewielką korektę w polityce migracyjnej Merkel, napisany jest tekst, opublikowany na portalu wp.pl, ukazujący zamiar niemieckiej polityk zaostrzenia prawa deportacyjnego i trudności w praktycznym jego egzekwowaniu²⁶. Portal wp.pl zwrócił także uwagę na wypowiedzi szefowej niemieckiego rządu, domagającej się bardziej sprawiedliwego rozdzielania uchodźców, wyrażające brak akceptacji dla postawy tych państw, które odmawiają przyjmowania muzułmanów oraz naglącą konieczność negocjacji z krajami afrykańskimi²⁷. „Wirtualna Polska” przytacza także racje przeciwników polityki migracyjnej Merkel. Relacjonuje wizytę kanclerz Niemiec w Pradze z 25 sierpnia 2016 r., podczas której premier Czech Bohuslav Sobotka i prezydent Czech Milosz Zeman wyrazili odmienną pooglądów w kwestii kwot rozdzielania uchodźców oraz to, że system azylowy oparty na kwotach jest dla Czech nie do przyjęcia²⁸. Portal koncentruje uwagę czytelnika również na krytyce Merkel ze strony szefa SPD i wicekanclerza w koalicyjnym rządzie Sigmara Gabriela, której dokonał w wywiadzie dla drugiego kanału niemieckiej telewizji publicznej ZDF. Niemiecki polityk powiedział tam, że „nie wystarczy powtarzać w kółko: damy radę” oraz że „jest nie do pomyślenia przyjmowanie w Niemczech każdego roku

miliona ludzi”²⁹. Wp.pl prezentuje krytykę polityki Merkel dokonaną również przez „Die Welt”. Zdaniem, cytowanego przez niemiecki dziennik, historyka Michaela Stuermera, „krytyka Niemiec ze strony krajów Europy Środkowej jest szorstka, lecz niestety uzasadniona. Nie wszyscy chcą być rządzani na niemieckie kopyto”³⁰. W jego opinii, należy zrozumieć najnowszą historię państw Europy Wschodniej, problem ich państwowości i praw obywateli oraz cennej, odzyskanej przed 25 laty, państwowej suwerenności: „kraje te nie chcą pozwolić na odebranie sobie tej suwerenności przez UE, a już na pewno nie przez niemiecki dyktat”³¹. W opinii rozmówcy „Die Welt”, niemiecka kanclerz powinna znaleźć właściwy stosunek między równowagą a przywództwem: „Gdy niemiecki rząd rezygnuje z kierowania, sytuacja staje się trudna, gdy przejmuje przewodnictwo, jest jeszcze trudniej” - stwierdza komentator. Jego zdaniem rozwiązaniem tej sprzeczności jest „stałym niemieckim dylematem” wymagającym kunsztu i dyplomacji telefonicznej, jak za czasów kanclerza Helmuta Kohla”³².

Na politykę migracyjną niemieckiej kanclerz można spojrzeć jak na system złożony z elementów zależnych od siebie. Do części składowych systemu należą m.in.: echa medialne postanowienia szefowej rządu RFN, komentarze i opinie wyrażone na ten temat przez polityków niemieckich i przywódców innych państw, stopień poparcia opinii publicznej. Analizowane teksty uwzględniły najważniejsze warunki społeczno-polityczne, w jakich system działa. Decyzja Angeli Merkel, zakomunikowana w formie sloganu *Wir schaffen das!*, z biegiem czasu ulegała reinterpretacji przez nią samą, to też znalazło odzwierciedlenie w poddanych analizie publikacjach. Portal wp.pl ukazał poparcie liderów politycznych UE i żądanie zmian, wyeksponowane przez niemiecką kanclerz pod adresem państw Unii Europejskiej w ich polityce migracyjnej. Z drugiej zaś strony komunikat końcowy niemieckiej polityk (w opinii autora jest to wywiad w „Süddeutsche Zeitung” z dnia 30 sierpnia 2016 r.), objawia zmianę stylu języka jej dążeń

i działań politycznych. Analiza medioznawcza ukazuje istnienie sprzężenia zwrotnego pomiędzy komunikatem *Wir schaffen das!* i przywołanym wyżej wywiadem opublikowanym w niemieckim dzienniku, na którego wpływ miały czynniki wspierające i kontestujące kierunek polityki migracyjnej niemieckiej kanclerz.

Autor dokonuje w tym miejscu próby spojrzenia na analizowane procesy komunikowania politycznego niemieckiej kanclerz, obecne na portalu wp.pl, w perspektywie czterech teorii średniego zasięgu komunikowania masowego: *gatekeepingu*, *theory of news values*, *framingu*, spirali milczenia.

Gatekeeping

Celem precyzyjnego określenia skali zastosowania *gatekeepingu* w procesach komunikowania politycznego Angeli Merkel, należałoby poprzez badania ankietowe określić stopień obecności i ważności poszczególnych czynników wpływu na zawartość mediów, które odnoszą się do czterech głównych stref: strefy subiektywnej, społecznej, instytucjonalnej i profesjonalnej³³. Na poziomie strefy subiektywnej trudno jest określić psychologię dziennikarzy pracujących w portalu wp.pl, ich postawy oraz wartości, ich motywy zawodowe, pojmowanie zadań czy ich pozycję społeczną. W przypadku strefy profesjonalnej, można domniemywać, że w najbardziej opiniotwórczym portalu internetowym dziennikarze posiadają właściwe wykształcenie oraz wysoki standard norm deontologicznych. W opinii autora czynniki wpływu związane ze strefą instytucjonalną (wewnętrzna autonomia redakcji, zadowolenie dziennikarzy z pracy, rynek pracy, cele instytucjonalne, struktury techniczne) i strefą społeczną (wolność mediów, polityka komunikacyjna, kultura polityczna, opinia publiczna, postrzeganie społeczne dziennikarzy) należy rozpatrywać w kontekście cech polskiego systemu medialnego, który sankcjonuje podstawowe prawa dziennikarskie (prawo do informacji,

prawo do swobodnego wyrażania myśli, brak cenzury, wolność słowa, troska o wysokie standardy deontologii dziennikarskiej: obiektywizm i prawda jako naczelne zasady etyki)³⁴.

Precyzyjne poznanie źródeł informacji (pasywnych i aktywnych), które są integralną częścią analizy *gatekeepingu*, wykracza poza możliwości badawcze autora artykułu³⁵. Autor może domniemywać, na podstawie treści publikacji, o istnieniu niektórych czynników wpływających na procesy selekcyjne portalu wp.pl, np. depesze zagranicznych agencji prasowych, publikacje w zachodnich tytułach prasowych, wypowiedzi liderów politycznych.

Odwołując się z kolei do badań amerykańskiej medioznawczyni Pameli Shoemaker, można wskazać trzy główne kanały w procesie *gatekeepingu*: źródła, media i publiczność³⁶, zatem pracę dziennikarzy i redaktorów portalu wp.pl należy postrzegać w kategoriach jednego z kilku czynników określających procesy selekcji informacji, tzn. analizowany portal jest jednym z kilku elementów decydujących o tym, jaka informacja trafi do czytelnika. W przypadku teorii amerykańskiej uczoney, wydaje się słusznym wprowadzenie terminu *gatekeepingu* mediów, jako procesu selekcji czynników informacji na poziomie mediów. W konsekwencji należałoby stosować także terminy: *gatekeeping* źródeł i *gatekeeping* publiczności. W tej perspektywie badawczej informacje zawarte na portalu „Wirtualna Polska” dowodzą, poprzez argumenty wspierające jak i kontestujące politykę migracyjną Merkel, że celem medium jest prezentacja obydwu podstawowych stanowisk politycznych wobec decyzji *Wir schaffen das!*

Demokracja dojrzała gwarantuje przedstawienie różnych punktów widzenia tego samego problemu. Procesy *gatekeepingu* w podjętej analizie odzwierciedlały łacińską maksymę *audiatur et altera pars*. Procesy selekcji informacji nie zostały wykorzystane w sposób stronniczy, wspierając jedynie stanowisko niemieckiej kanclerz, ale zwróciły uwagę opinii publicznej na inne punkty widzenia i racje z nimi związane.

Teoria wartości informacji

Odnosząc teorię wartości informacji do polityki migracyjnej Angeli Merkel, przeprowadzona analiza potwierdziła doniosłość „czynników informacji” dla zrozumienia procesu komunikowania politycznego *Wir schaffen das!* W treści dyskursu politycznego szefowej rządu niemieckiego z dnia 31 sierpnia 2015 r. oraz w wywiadzie dla „Süddeutsche Zeitung”, a także w publikacjach portalu wp.pl, autor dostrzegł obecność następujących czynników informacyjnych: czynnik istotności, personalizacji, kontrowersji, zasięgu oraz niepowodzenia³⁷.

O kategorii istotności decydowały wydarzenia/kwestie o obiektywnie wysokim znaczeniu: konflikt wojenny na Bliskim Wschodzie, zagrożenie zdrowia i życia dla wielu tysięcy ludzi mieszkających na terenie prowadzonych działań wojennych w Syrii, różne formy pomocy humanitarnej dla uchodźców, deklaracja polityki *Willkommenkultur* dokonana przez Angelę Merkel. Kategoria personalizacji urzeczywistniła się w spoglądaniu na stanowisko niemieckiej kanclerz w sprawie polityki migracyjnej poprzez obecne na portalu wp.pl wypowiedzi liderów politycznych krajów Unii Europejskiej, opinie wybitnych politologów oraz cytowane wypowiedzi samej kanclerz RFN. Slogan *Wir schaffen das!* i poglądy szefowej rządu Niemiec nie były jednoznaczne dla autorów „Wirtualnej Polski”. Kontrowersyjne okazały się następujące kwestie, pośrednio lub bezpośrednio związane z polityką migracyjną Merkel: czy napływająca ludność należy traktować jako migrantów czy jako uchodźców? A zatem jakie są prawdziwe motywy decyzji osób z Bliskiego Wschodu przybywających do Niemiec³⁸? Niejasne również jest dla redaktorów portalu wp.pl powiązanie zamachów terrorystycznych w Europie, spraw bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej z decyzją Merkel. Kontrowersje wywołują również echa medialne związane z działaniami skrajnych niemieckich ugrupowań wobec azylantów czy też pytanie o liczbę uchodźców, których są w stanie przy-

jąc Niemcy³⁹. Kategorię zasięgu należy odnieść do skali problemu, który nie jest kwestią lokalną, regionalną czy nawet ogólnopolską, ale jest to problem o charakterze międzynarodowym. Na portalu wp.pl pojawiły się publikacje na temat tras przemierzenia uchodźców, to pokazuje skalę problemu, który był obecny również w analizowanym portalu⁴⁰. Kategorię niepowodzenia wyrażają wypowiedzi Angeli Merkel, zaprezentowane w wywiadzie dla monachijskiego dziennika „Süddeutsche Zeitung”, w którym kanclerz RFN ukazuje m.in. brak współpracy między krajami Unii Europejskiej w ramach zwiększenia bezpieczeństwa na jej zewnętrznych granicach, brak zgody w kwestii liczebnego rozlokowania migrantów w poszczególnych państwach unijnych⁴¹. Na podstawie teorii wartości informacji można stwierdzić, że obecność *news values* w dyskursie politycznym związanym ze sloganem *Wir schaffen das!*, uzasadnia zainteresowanie portalu „Wirtualna Polska” procesami komunikowania politycznego niniejszej analizy.

Framing

W artykule teorię *framingu* autor odnosi do nauk o komunikowaniu i rozumie ją jako drugi poziom teorii *agenda-setting*⁴². Na publikacje portalu wp.pl można spojrzeć z tej perspektywy badawczej, ponieważ ich autorzy dokonali wyboru określonych aspektów rzeczywistości związanych z decyzją Angeli Merkel oraz uwypuklili i zaakcentowali je w tekstach prasowych. Ww. portal internetowy zwrócił uwagę na takie kwestie jak: polityka zagraniczna państw Unii Europejskiej, solidarność i współpraca członków UE, zagrożenia bezpieczeństwa w Niemczech i w Europie. Można zatem powiedzieć, że dokonał redukcji kompleksowości tematu koncepcji polityki szefowej niemieckiego rządu do kilku wzorów interpretacyjnych, według których, decyzja niemieckiej kanclerz była rozumiana w ramie humanitarnej (Niemcy – silne państwo niosące pomoc potrzebującym, oddaje to slogan

Wir schaffen das!; uzasadnienie, dlaczego należy otworzyć granice uchodźcom), ramie politycznej (prezentowanie decyzji Merkel w kategoriach decyzji politycznej, mającą na uwadze m.in. tworzenie korzystnego wizerunku RFN oraz przychylnych komentarzy liderów państw starej Unii Europejskiej), ramie bezpieczeństwa wewnętrznego (dyskusja medialna na temat konsekwencji napływu ok. 1 mln uchodźców w ciągu roku do Niemiec z perspektywy bezpieczeństwa obywatela), ramie stosunków międzynarodowych (reakcje państw europejskich na decyzje Angeli Merkel). W niektórych tekstach prasowych można było dostrzec kilka punktów widzenia odnoszących się do jednego zagadnienia, np. w kwestii polityki migracyjnej Merkel były obecne wypowiedzi liderów politycznych popierających i podważających komunikowanie polityczne kanclerz RFN i jej slogan *Wir schaffen das!*⁴³. Na polemikę medialną w tejże kwestii należy spoglądać również jak na czynnik legitymizujący demokrację. W analizowanym przypadku mamy do czynienia z rodzajem konfliktu między sprawującą władzę Merkel i znaczącą częścią społeczeństwa, wyrażającą dezaprobatę dla jej decyzji. Teorię *framingu* należy uznać za wartościową w rozumieniu procesów komunikowania politycznego.

Spirala milczenia

W kontekście teorii spirali milczenia należy postawić pytanie: czy redakcja portalu „Wirtualna Polska”, z obawy przed wykluczeniem, unikała podjęcia kwestii trudnych, drażliwych, związanych z polityką migracyjną Angeli Merkel? W podjętych badaniach autor przyjął założenie, że portal wp.pl jest wyrazicielem opinii publicznej, a nie jej kreatorem⁴⁴. W tej perspektywie należy stwierdzić, że „Wirtualna Polska” nie zajęła stanowiska broniącego lub krytykującego wyłącznie *Willkommenskultur* czy też *Wahrheitskultur*, ale ukazywała słabe i mocne strony argumentacji Merkel. Medium to nie stało się zatem aktywnym czynnikiem kreowania jedyne właściwego sposobu

patrzenia i oceny *Flüchtlingspolitik*. Redaktorzy analizowanego portalu nie przyjęli „polityki poprawności”, która byłaby wyrazicielem wyłącznie sondaży niekorzystnych dla niemieckiej kanclerz po ogłoszeniu przez nią decyzji w sprawie otwarcia granic⁴⁵ czy też wypowiedzi tych tylko liderów politycznych Unii Europejskich, którzy poparli politykę *Wir schaffen das!* W kontekście teorii spirali milczenia należy zauważyć, że portal wp.pl wypełnił cztery ważne funkcje związane z kształtowaniem opinii publicznej: funkcję tematyzacyjną (prezentując politykę migracyjną Merkel, przyczynił się do tego, o czym ludzie myślą oraz które tematy uważają za ważne), funkcję właściwego tworzenia opinii publicznej (portal wp.pl przedstawił nie tylko decyzję kanclerz RFN, ale także różne punkty widzenia i poglądy na to zagadnienie), funkcję artykułacyjną („Wirtualna Polska” dostarczała argumentów wspierających politykę migracyjną szefowej niemieckiego rządu oraz podważających jej zasadność), funkcję określania klimatu opinii (portal wp.pl zwrócił uwagę, że istotne jest poznanie klimatu opinii w RFN na temat przyjmowania uchodźców i polityki migracyjnej Angeli Merkel, a nie tylko formalne deklaracje respondentów przeprowadzanych sondaży w tej kwestii)⁴⁶. Teorię Elisabeth Noelle-Neumann w kontekście przeprowadzonej analizy można zatem uznać za wartościową w medioznawczej perspektywie spojrzenia na procesy komunikowania politycznego decyzji Angeli Merkel dotyczącej otwarcia granic dla uchodźców.

Interpretacja wyników i wnioski

Przeprowadzone badania potwierdzają postawioną hipotezę badawczą. Teorie średniego zasięgu nauk o komunikowaniu masowym: *gatekeeping*, *theory of news values*, *framing*, spirala milczenia, odgrywają istotną rolę we właściwym rozumieniu procesów komunikowania politycznego w państwach „dojrzałej demokracji” i dowodzą szczególnej roli mediów w tym obszarze. Medioznawcza analiza zawartości publikacji w odniesieniu do decyzji

Angeli Merkel z 31 sierpnia 2015 r., wyrażającej otwartą politykę migracyjną, ukazuje, że ww. teorie stanowią cenne narzędzie w interpretacji procesów komunikowania politycznego. Procesy selekcji informacji należą do zagadnień dość złożonych, które zachodzą nie tylko na poziomie mediów, ale także źródeł i publiczności. Chodzi zatem o pojmowanie tychże zjawisk w szerokiej perspektywie zaangażowania wielu podmiotów i zróżnicowanych kontekstów warunkujących procesy selekcji na drodze: źródła – media – publiczność. Celem uzyskania dokładniejszych wyników badawczych, dotyczących znaczenia *gatekeepingu* w interpretacji komunikowania politycznego, rzeczą szczególnie cenną byłoby przeprowadzenie badań ankietowych wśród odbiorców przekazu oraz mających bezpośredni kontakt ze źródłami informacji, tzn. na pierwszym etapie odczytywania rzeczywistości i pierwszych decyzjach związanych z selekcją. Dopiero w sytuacji uzupełnienia analizy *gatekeepingu* mediów o *gatekeeping* źródeł i *gatekeeping* odbiorcy, można mówić o pełniejszej użyteczności tej teorii średniego zasięgu w wyjaśnianiu procesów *political communication*. Do właściwego zrozumienia *gatekeepingu* potrzeba zatem spojrzenia interdyscyplinarnego i wykorzystującego różne metody badawcze nauk społecznych.

Demokracja skonsolidowana, jako kontekst wydarzeń politycznych w RFN, w perspektywie niniejszych rozważań pozwala autorowi wyeliminować różne formy cenzury, które *de facto* należałoby interpretować jako kategorię selekcji informacji.

Stosowane ramy interpretacyjne reprezentują różne perspektywy spojrzenia na politykę migracyjną niemieckiej kanclerz przez autorów redakcji portalu wp.pl. Może zastanawiać brak ramy religijnej w dyskursie na temat decyzji kanclerz Niemiec. Zdaniem wielu politologów, to właśnie radykalny islam stanowi przyczynę aktów terrorystycznych w Europie początku XXI wieku⁴⁷. W przekonaniu autora wykorzystanie teorii *framingu* do wyeksonowania istoty religijnych zasad islamu, w kon-

tekście polityki migracyjnej szefowej niemieckiego rządu, stanowiłoby istotne uzupełnienie oceny komunikowania politycznego *Wir schaffen das!*

Analiza medioznawcza ukazała także przydatność *theory of news values* oraz teorii spirali milczenia w lepszym zrozumieniu procesu komunikowania politycznego dotyczącego polityki migracyjnej kanclerz RFN.

Podsumowując, echa prasowe komunikatu Angeli Merkel, opublikowane na „Wirtualnej Polsce”, potwierdziły możliwość zastosowania *middle range theories of mass communication* w analizach politologiczno-medioznawczych.

Summary:

The purpose of this paper is to show a fairly wide area of use of the selected middle range theories of communication (gatekeeping, theory of news values, framing, spiral of silence) as useful tools for interpreting processes of political communication. The author appeals to the political discourse of German Chancellor Angela Merkel on refugees, launched by the famous slogan *Wir schaffen das!* The time study covers the period from 08/31/2015 to 02/28/2017. The author uses the system analysis method and the content analysis method. The research material is the texts published on the „Wirtualna Polska” portal.

Keywords:

Political communication, gatekeeping, theory of news values, framing, spiral of silence, Angela Merkel

Przypisy:

¹ Ks. dr Rafał Leśniczak, wykładowca w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa UKSW w Warszawie.

² R. Mehring, *Goethes Flüchtlinge: Poetisierung des Dramas*, „Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte”, nr 68(4)/2016, s. 313-333; W. Bergem, *Die Flüchtlingskrise als Identitätskrise. Multiple Identitäten als Voraussetzung und Merkmal erfolgreicher Integration von Migrantinnen und Migranten*, „Diagonal”, nr 37(1)/2016, s. 351-360.

³ Zgodnie z badaniami Instytutu Monitorowania Mediów, opublikowanymi w dniu 9 II 2017, najczęściej cytowanym portalem w 2016 r. był portal wp.pl (Por. IMM: *Najbardziej opiniotwórcze media w 2016 roku*, <http://www.proto.pl/aktualnosci/imm-najbardziej-opiniotworcze-media-w-2016-roku> [dostęp: 10 IX 2018]).

⁴ W niniejszym artykule autor zamiennie stosuje dwa pojęcia: demokracja dojrzała i demokracja skonsolidowana (Por. H. Hegre, *Toward a democratic civil peace? Democracy, political change, and civil war, 1816–1992*, „American Political Science Association”, Vol. 95, nr 01/2001, s. 33-48.).

⁵ M. Burton, R. Gunther, J. Higley, “Introduction: Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe: an overview”, w: *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*, red. J. Higley, R. Gunther, Cambridge University Press 1992, s. 1-37; R. Markowski, *Populizm a demokracja*, Warszawa 2004, s. 80-81; S. Huntington, *Trzecia fala demokracji*, Warszawa 1995; A. Antoszewski, „Społeczeństwo obywatelskie a proces konsolidacji demokracji”, w: *Studia z teorii polityki*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocław 2000, tom III, s. 7-21; R. Solarz, *Kulturowe uwarunkowania procesu przekształceń polskiego systemu politycznego w latach 90.*, Toruń 2001, s. 114-115; P. Sekuła, *Kultura polityczna a konsolidacja demokracji*, Kraków 2009, s. 61-73; A. Siedschlag, *Politische Institutionalisierung und Konflikttransformation: Leitideen, Theoriemodelle und europäische Praxisfälle*, Berlin 2000, s. 127-133.

⁶ B. Szyja, *Zjawiska niepokojące na obszarze konsolidacji polskiej demokracji u schyłku pierwszej dekady XXI wieku – wybrane aspekty*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW e-Politikon”, nr 5/2013, s. 199.

⁷ Tamże, s. 199-200.

⁸ K. Kozbial, *Kryzys demokracji na Wschodzie? Frekwencja wyborcza w nowych krajach związkowych RFN 25 lat po zjednoczeniu*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 49/2016, s. 138-153; M. Żyromski, *Demokracja bezpośrednia i partycypacja polityczna – mit czy rzeczywistość?*, „Przegląd Politologiczny”, nr 4/2014, s. 77-85; A. Moroska, *Delegalizacja partii politycznych jako instrument bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Analiza na przykładzie Niemiec*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, nr 5/2010, s. 155-176; A. Mihr, „Demokratie, Menschenrechtskultur und Menschenrechtsbildung in Deutschland”, w: *Menschenrechtsbildung. Bilanz und Perspektiven*, red. C. Mahler, A. Mihr, Wiesbaden 2004, s. 219-231; C. Krell, T. Meyer, T. Mörschel, „Demokratie in Deutschland. Wandel, aktuelle Herausforderungen, normative Grundlagen und Perspektiven”, w: *Demokratie in Deutschland. Zustand – Herausforderungen – Perspektiven*, red. T. Mörschel, C. Krell, Wiesbaden 2012, s. 9-30.

⁹ *Freedom in the World report 2016*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf [dostęp: 10 IX 2018].

¹⁰ A. Merkel, *Aus tiefer Überzeugung*, rozm. przeprowadzili S. Braun, E. Roll, 30 VIII 2016, <http://www.sueddeutsche.de/politik/bundeskanzlerin-angela-merkel-im-interview-aus-tiefer-ueberzeugung-1.3141421> [dostęp: 10 IX 2018].

¹¹ H. Funke, „Kriege, Flüchtlinge, Menschenrechte, Terror und die Gefahren von rechts als besondere politische Herausforderungen”, w: *Flüchtlinge*, red. C. Ghaderi, T. Eppenstein, Springer Fachmedien Wiesbaden 2017, s. 31-49; V. Dubslaff, *Crise des réfugiés et crispations identitaires: l’Allemagne en proie au national-populisme*, „*Allemagne d’aujourd’hui*”, nr 2/2016, s. 20-28.

¹² „Ich meinte mich als Bundeskanzlerin, dazu alle Politiker, die den Anspruch haben, diese Aufgabe zu bewältigen, und natürlich meinte ich auch die vielen Ehrenamtlichen, die Hilfsorganisationen, die Wirtschaft und die übrige Gesellschaft, letztlich uns alle, denn Deutschland war und ist ein starkes Land. Das Wir geht aber über Deutschland hinaus: Wir Europäer müssen es schaffen, die EU-Außengrenzen zu sichern und gleichzeitig die Freizügigkeit im Inneren des Schengenraums zu erhalten. Und wenn Sie es noch weiter denken wollen, sind auch all die in das Wir einbezogen, aus deren Regionen die Flüchtlinge kommen. Also all jene, die mit dazu beitragen können und müssen, wenn es um die Bewältigung von Flüchtlingskrisen geht” (A. Merkel, dz. cyt.).

¹³ „Die Situation wird ja oft mit der Aufnahme der Heimatvertriebenen nach dem Zweiten Weltkrieg verglichen. Aber es ist etwas ganz anderes, ob jemand aus dem Irak, Syrien oder Eritrea kommt - und nicht die gleiche Sprache spricht und mit dem Islam einen anderen Glauben hat als die große Mehrheit der Menschen hier. Die Integrationsaufgaben sind anders und größer, aber sie sind zu schaffen, wenn wir uns an unseren Werten orientieren” (A. Merkel, dz. cyt.).

¹⁴ „Aber es ist einfach falsch, dass erst mit den Flüchtlingen der Terrorismus gekommen ist, denn der war schon vorher da in verschiedensten Formen und vor allem mit den vielen Gefährdern, die wir zu überwachen haben. Und es bleibt richtig, dass die ganz große Mehrheit der Flüchtlinge sich vor Gewalt, Mord, Bomben und Terror zu uns in Sicherheit gebracht hat und sich nichts als Ruhe und eine neue Chance zu leben wünscht.” (A. Merkel, dz. cyt.).

¹⁵ V. Kämper, *Ausländische Presse zur Flüchtlingskrise. Vorbild Deutschland*, 1 IX 2015, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/fluechtlingskrise-auslaendische-medien-loben-deutschland-als-vorbild-a-1050931.html> [dostęp: 10 IX 2018] („Wurden in der Euro-Krise noch Nazi-Vergleiche gezogen, loben ausländische Kommentatoren nun den Umgang mit Flüchtlingen. Die Merkel-Regierung zeige vorbildhafte Menschlichkeit. (...) Deutschland ist zur ersten

Anlaufstelle für Flüchtlinge in Europa geworden. Während sich andere Länder um ihre Verantwortung drücken, werden hier überdurchschnittlich viele Asylbewerber aufgenommen. Und die Kanzlerin selbst hat deutliche Worte gefunden“).

¹⁶ S. Aust, M. Bewarder, W. Büscher, M. Lutz, C. Malzahn, *Herbst der Kanzlerin. Geschichte eines Staatsversagens*, 9 XI 2015, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article148588383/Herbst-der-Kanzlerin-Geschichte-eines-Staatsversagens.html> [dostęp: 10 IX 2018].

¹⁷ G. Blume, M. Brost, T. Hildebrandt, A. Hock, S. Klormann, A. Köckritz, M. Krupa, M. Lau, G. von Randow, M. Theile, M. Thumann, H. Wefing, *Grenzöffnung für Flüchtlinge. Was geschah wirklich?*, 22 VIII 2016, <http://www.zeit.de/2016/35/grenzoeffnung-fluechtlinge-september-2015-wochenende-angela-merkel-ungarn-oesterreich> [dostęp: 10 IX 2018] („Es ist eine umstrittene Entscheidung, die das Land spalten wird und noch immer spaltet, der Riss geht durch Familien, Vereine, Betriebe, Redaktionen: Wie viel Zuwanderung halten wir aus? Woher kommen die Menschen, die wir aufnehmen? Sind potenzielle Attentäter darunter? Wie steht es um unsere Sicherheit? Vor allem aber: Hat Angela Merkel die Menschen dazu ermuntert, zu uns zu kommen – oder wären sie ohnehin gekommen?“).

¹⁸ C. Geyer, *Angela Merkels „Wir schaffen das“ in der Flüchtlingspolitik*, 20 IX 2016, <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/angela-merkels-wir-schaffen-das-in-der-fluechtlingspolitik-14443464.html> [dostęp: 10 IX 2018]; apa, pap, *Niemcy. Merkel sklada samokrytykę, broni swej polityki migracyjnej*, 19 IX 2016, <http://wyborcza.pl/7,75399,20716132,niemcy-merkel-sklada-samokrytyke-broni-swej-polityki-migracyjnej.html> [dostęp: 10 IX 2018].

¹⁹ arb, *Szef KE Jean Claude-Juncker chwali Angełę Merkel za politykę imigracyjną*, 17 II 2016, <http://www.rp.pl/Uchodzcy/160219377-Szef-KE-Jean-Claude-Juncker-chwali-Angele-Merkel-za-polityke-immigracyjna.html#ap-1> [dostęp: 10 IX 2018]; aar/Reuters/AFP/dpa, *Jean-Claude Juncker: „Die Geschichte wird Angela Merkel recht geben“*, 17 II 2016, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlinge-jean-claude-juncker-staerkt-angela-merkel-a-1077757.html> [dostęp: 10 IX 2018].

²⁰ „Das Land ist nicht in einem Zustand wie ein sinkendes Schiff, es ist noch nicht mal in einem Zustand eines schweren Orkans, sondern es sind Böen, die uns schütteln, und es sind Böen, die die Gesellschaft auch durcheinanderbringen ein wenig.“ (dpa, *Gauck unterstützt Merkel: Deutschland ist kein sinkendes Schiff*, 13 VIII 2016, <http://www.faz.net/aktuell/politik/fluechtlingskrise/gauck-unterstuetzt-merkel-deutschland-ist-kein-sinkendes-schiff-14386757.html> [dostęp: 10 IX 2018].).

²¹ „Zuvor hatte François Hollande in einer ernsten Ansprache gemeinsam mit Bundeskanzlerin Angela Merkel vor einer Rückkehr des Nationalismus in Europa gewarnt. Die Souveränität eines Staates sei kein Wert an sich. In Europa müsse die Souveränität der Einzelnen gebündelt werden.” (B. Riegert, *Merkel und Hollande: Gemeinsam für Flüchtlinge*, 7 I 2015, <http://www.dw.com/de/merkel-und-hollande-gemeinsam-für-flüchtlinge/a-18766895> [dostęp: 10 IX 2018].).

²² „Italiens Regierungschef Matteo Renzi sagte, beide Länder wollten, dass Flüchtlinge gleichmäßig und gerecht in Europa verteilt würden. Wir wissen, dass es Grenzen gibt. Es ist undenkbar, dass Europa jeden aufnehmen kann.” (Übereinstimmung in Flüchtlingsfrage. Merkel und Renzi: *Nicht jeder kann bleiben*, 31 VIII 2016, <http://www.n-tv.de/politik/Merkel-und-Renzi-Nicht-jeder-kann-bleiben-article18541126.html> [dostęp: 10 IX 2018].).

²³ A. Riedel, *Kritik an deutscher Flüchtlingspolitik*, 4 XII 2015, http://www.deutschlandfunk.de/eu-ratspraesident-donald-tusk-kritik-an-deutscher.1773.de.html?dram:article_id=338782 [dostęp: 10 IX 2018].

²⁴ Analizą zostały objęte te teksty opublikowane na portalu wp.pl, w których pojawia się jedno z następujących słów: „Merkel”, „kanclerz Niemiec” oraz „polityka migracyjna”, „Wir schaffen das!” (Damy radę), „uchodźcy”. Teksty te muszą rzeczywiście podejmować tematykę związaną z polityką migracyjną szefowej niemieckiego rządu, a nie tylko spełniać ww. formalne kryteria. Materiał badawczy stanowiły publikacje, które zostały opublikowane w okresie 31 VIII 2015–28 II 2017.

²⁵ *Angela Merkel dla „Sueddeutsche Zeitung”: hasło „damy radę” było słuszne*, 31 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/angela-merkel-dla-sueddeutsche-zeitung-haslo-damy-rade-bylo-sluszne-6031887478014593a> [dostęp: 10 IX 2018].

²⁶ *Angela Merkel broni swoich decyzji. Ale chce zaostrzyć prawo deportacyjne*, 18 I 2017, <http://wiadomosci.wp.pl/angela-merkel-broni-swoich-decyzji-ale-chce-zaostrec-prawo-deportacyjne-6081416625960065a> [dostęp: 10 IX 2018].

²⁷ *Angela Merkel broni swojej polityki migracyjnej oraz systemu relokacji uchodźców w UE*, 28 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/angela-merkel-broni-swojej-polityki-migracyjnej-oraz-systemu-relokacji-uchodzcow-w-ue-6030978667836033a> [dostęp: 10 IX 2018].

²⁸ *Odmiennie stanowiska Niemiec i Czech w sprawie uchodźców*, 26 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/odmiennie-stanowiskaniemiec-i-czech-w-sprawie-uchodzcow-6030049562079873a> [dostęp: 10 IX 2018].

²⁹ *Zgrzyty w rządzie Niemiec. Wicekanclerz Gabriel krytykuje politykę migracyjną Merkel*, 28 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/>

zgrzyty-w-rzadzcie-niemiec-wicekanclerz-gabriel-krytykuje-polityke-migracyjna-merkel-6030982387770497a [dostęp: 10 IX 2018].

³⁰ *Merkel w ogniu krytyki. „Nie wszyscy chcą być rządzeni według niemieckich wzorów”*, 28 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/merkel-w-ogniu-krytyki-nie-wszyscy-chca-byc-rzadzeni-wedlug-niemieckich-wzorow-6030876726117505a> [dostęp: 10 IX 2018].

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ S. Michalczyk, *Jednostka i społeczeństwo w świecie mediów. Klasyczne i współczesne idee w teoriach średniego zasięgu*, Katowice 2015, s. 45.

³⁴ I. Dobosz, *Prawo prasowe*, Warszawa 2011, s. 43-86, 179-226.

³⁵ S. Michalczyk, dz. cyt., s. 39.

³⁶ P. Shoemaker, T. Vos, *Gatekeeping Theory*, New York-London 2009, s. 121-129.

³⁷ S. Michalczyk, dz. cyt., s. 61.

³⁸ M. Fabisiak, *Dlaczego Niemcy zaprosili uchodźców do Europy? „Pomagają ofiarom wojny” i nie tylko*, 10 IX 2015, <http://wiadomosci.wp.pl/dlaczego-niemcy-zaprosili-uchodzcow-do-europy-pomagaja-ofiarom-wojny-i-nie-tylko-6027693645431425a> [dostęp: 10 IX 2018].

³⁹ *Rząd centralny Niemiec i władze landów będą odsyłać imigrantów*, 10 II 2017, <https://wiadomosci.wp.pl/rzad-centralny-niemiec-i-wladze-landow-beda-odsylac-imigrantow-6089463211447425a> [dostęp: 10 IX 2018].

⁴⁰ *„Welt am Sonntag”: więcej imigrantów wjeżdża do Niemiec z Polski*, 12 VI 2016, <http://wiadomosci.wp.pl/welt-am-sonntag-wiecej-imigrantow-wjezdza-do-niemiec-z-polski-6027382910497921a> [dostęp: 10 IX 2018]; A. Parfieniuk, *Tak Afgańczycy próbują dostać się na Zachód. Stare szlaki są dla nich zamknięte, dlatego wybierają Moskwę, Indie, a nawet Kubę*, 20 IV 2016, <http://wiadomosci.wp.pl/tak-afganczyki-probuja-dostac-sie-na-zachod-stare-szlaki-sa-dla-nich-zamkniete-dlatego-wybijeraja-moskwe-indie-a-nawet-kube-6025269823034497a> [dostęp: 10 IX 2018].

⁴¹ *Angela Merkel dla „Sueddeutsche Zeitung”: hasło „damy radę” było słuszne*, 31 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/angela-merkel-dla-sueddeutsche-zeitung-haslo-damy-rade-bylo-sluszne-6031887478014593a> [dostęp: 10 IX 2018].

⁴² E. Nowak, *Teoria agenda-setting a nowe media*, „Studia Medioznawcze”, nr 3/2016, s. 13.

⁴³ *Merkel w ogniu krytyki. „Nie wszyscy chcą być rządzeni według niemieckich wzorów”*, 28 VIII 2016, <https://wiadomosci.wp.pl/merkel-w-ogniu-krytyki-nie-wszyscy-chca-byc-rzadzeni-wedlug-niemieckich-wzorow-6030876726117505a> [dostęp: 10 IX 2018].

⁴⁴ P. Baciak, *Internet-Agora XXI wieku? Rozważania w świetle teorii*

demokracji deliberatywnej autorstwa Jürgena Habermasa, „Global Media Journal-Polish Edition”, nr 2/2006, s. 140.

⁴⁵ *Große Mehrheit fordert Korrektur der Flüchtlingspolitik*, 9 IX 2016, <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/fluechtlinge-deutsche-fordern-laut-umfrage-korrektur-der-fluechtlingspolitik-a-1111625.html> [dostęp: 10 IX 2018]; *Deutsche im Widerspruch zur Merkel-Regierung*, 11.11.2016, <http://www.freiewelt.net/nachricht/umfrage-90-prozent-wollen-begrenzung-der-fluechtlinge-10069139/> [dostęp: 10 IX 2018].

⁴⁶ S. Michalczyk, dz. cyt., s. 258; W. Kulbat, *Fabrykowanie jedno-myślności – znaczenie opinii publicznej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, nr 13/2004, s. 95-113.

⁴⁷ J. Gryz, *Terroryzm międzynarodowy jako zjawisko społeczne w początkach XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe Akademii Obrony Narodowej”, nr 1 (102)/2016, s. 5-16; A. Wejkszner, *Ewolucja zagrożenia dżihadystycznego w Europie*, „Przegląd Strategiczny”, nr 7/2014, s. 225-236.

